Auschwitzi apteeker

Victor Capesiuse rääkimata lugu

Patricia Posner

Inglise keelest tõlkinud Madis Vodja

PEGASUS

Geraldile, kes julgustas mind valama sellesse raamatusse välja
minu kirgliku veendumuse, et holokausti kuritegusid
ei tohi iialgi unustada.

SISUKORD

Sissejuhatus 1
Autori eessõna 5
1. Apeektrionu 9
2. Seos Farbeniga 13
3. I.G. Auschwitz 19
4. Lavale astub Capesius 24
5. Tere tulemast Auschwitzi 35
6. Apteek 42
7. „Saage tuttavaks kuradiga” 52
8. „Bayeri mürk” 61
9. „Üheselt mõistetav lõhn” 65
10. Ungari juudid 71
11. Hambakuld 80
12. Ähvardav lõpp 86
13. „Automaatne arreteerimine” 90
14. „Millise kuriteo olen sooritanud?” 100
15. Keegi ei teadnud midagi 111
16. Uus algus 120
17. „Jumala palge ees süüta” 126
18. „Kurjuse banaalsus” 140
19. „Mul polnud võimu seda muuta” 152
20. „Mõrva toimepanijad” 160
21. Igavad bürokraadid 165
22. „Naermiseks pole põhjust” 170
23. Kohtuotsus 183
24. „See kõik oli vaid halb uni” 191
Epiloog 197
Tänusõnad 201
Valitud bibliograafia 204
Märkused 209
Register 236

SISSEJUHATUS

Rabi Abraham Cooperilt

Mul oli au ja privileeg peaaegu kolmkümmend aastat tunda ja töötada koos natsikütt Simon Wiesenthaliga. Natside holokausti käigus 89 pereliikme kaotamise ja *shoah** ajal kannatatud kirjeldamatu barbaarsuse ning julmuse tõttu pühendas Simon kõik oma elupäevad pärast 1945. aasta 5. maid, mil USA sõdurid ta Mauthauseni koonduslaagrist rohkem surnult kui elusana vabastasid, oma rahva massimõrvarite jahtimisele ja tabamisele. Ta aitas kinni püüda rohkem kui 1100 natsikurjategijat, nende hulgas Anne Franki ja tema perekonna arreteerijad.

„Õiglus, mitte kättemaks" oli tema kreedo. „Me vajame süüdimõistetud kurjategijaid, mitte neonatside märtreid," ütles Simon meile Simon Wiesenthali keskuses, mille ta 1977. aastal asutas. Ta võitles õigusemõistmise nimel, rügades külma sõja aastatel sisuliselt üksi ja ilma olulise toetuseta, et kindlustada mälestuse säilimine ning õigluse jaluleseadmine.

„Iga protsess on kui vaktsineerimine viha vastu ja hoiatus veel sündimata põlvedele kurjuse eest, mida inimene on võimeline kaasinimestele tegema," rääkis ta 1970-ndatel ja 80-ndatel Ameerika ülikoolilinnakutes oma kuulajatele.

Tema ristisõda õigluse eest oli ääretult õige. Me elame maailmas, kus holokausti eitamine Iraani mullade võimu all on riiklik poliitika, kus juudiriiki vihkavad äärmuslased holokausti termineid ja kujundeid kummutavad ning moonutavad; kus poliitikud, arvamusliidrid ja isegi akadeemikud kasutavad sõnu nagu „genotsiid" ja isegi „Auschwitz" küüniliselt. Veel hullem on 70 aastat hiljem s*hoah*'le tagasi vaadates vaistlikult väita, et tänapäeval on Auschwitz kaotanud oma ajakohasuse.

---

* *shoah* – heebrea keeles „suur katastroof", kreeka keeles „täielikult põletatud", juutide mõistes „täielik hävitamine". – *Siin ja edaspidi tõlkija märkused, kui pole märgitud teisiti.*

Just seetõttu on Patricia Posneri „Auschwitzi apteeker: Victor Capesiuse rääkimata lugu" nii oluline ja asjakohane teos. See jälgib haritud mehe Victor Capesiuse teekonda, kes oli väljaõppinud apteeker, keda hinnati IG Farbeni ja Bayeri müügimehena, kes enne Teise maailmasõja algust tundis juute ja suhtles nendega oma kodumaal Rumeenias. Sama mees seisis hiljem kõrvuti Auschwitzi Surmaingliga*, saates mõnikord gaasikambritesse surema inimesi, keda ta oli rahuajal tundnud, sealhulgas noored juudi kaksikud. Ta hoolitses ka natside Zyklon B varude eest ja varustas neid ravimitega, mida arstid kasutasid laste ja rasedate naiste peal läbi viidud jubedates eksperimentides. Tegu oli mehega, kes otsis läbi mõrvatud juutide laipu, et leida kuldhambaid, ja kes ahnusest kannustatuna tassis minema raskeid kohvritäisi tuhandetest ohvritest välja kistud kulda.

Sama oluline kui Capesiuse Auschwitzi karjääri jälgimine, on pr Posneri rekonstruktsioon 1960-ndate aastate alguses Lääne-Saksamaal peetud kohtuprotsessist grupi natsikurjategijate üle. Lisaks Capesiusele kuulus nende hulka Auschwitzi komandandi peamine abi, samuti arste, hambaarste ning isegi kaposid**. Kogu protsessi käigus ja isegi pärast süüdimõistmist ning üheksaks aastaks vangi mõistmist ei näidanud Capesius ega teised kohtualused üles mingit kahetsust. Saksa kohtus tunnistada julgenud ellujäänutele said osaks natside põlglikud pilgud, kes paistsid olevat pettunud, et keegi nende ohvritest ellu jäi. Capesius oma kaasuse puhul – valetaja, varastaja ja surnutelt röövija – eitas alati oma kuritegusid, keeldus võtmast vastutust oma tegude eest ja palumast vabandust juutide pärast, keda ta oli mõrvanud. Ta pidas end ohvriks, heaks inimeseks, kes täitis lihtsalt käske, väikeseks mutrikeseks, keda ei oleks üldse kunagi pidanud vangi pandama.

1968. aasta 24. jaanuaril, vähem kui kaks ja pool aastat pärast oma üheksa-aastase karistuse algust, vabastas Saksamaa kõrgeim kohus Capesiuse vanglast. Pärast vabanemist ilmus Capesius esmakordselt avalikkuse ette Göppingenis klassikalise muusika kontserdil

---

* „Surmaingel" – SS-i ohvitseri ja laagriarsti Josef Mengele hüüdnimi.

** Kapod – algselt getodes ja hiljem koonduslaagrites juutide endi hulgast värvatud korrahoidjad.

koos oma perekonnaga. Kui ta kontserdisaali astus, vallandus publiku seas spontaanselt innukas aplaus. Paljude arvates, sealhulgas vahest mõnegi endisest natsist kohtuniku arust, kes ta vabastanud olid, vääris Capesius kaastunnet ja toetust. Lõppude lõpuks oli ta ju lihtsalt üks hea sakslane, kes täitis vaid käske.

Patricia Posner hoolitseb selle eest, et uued põlvkonnad saaksid aru, et Capesiuse ja teiste temasarnaste valitud tee viis nad otse põrguväravateni ning kaugemalegi.

Rabi Abraham Cooper
Abidekaan
Kaasasutaja
Simon Wiesenthali keskus
Los Angeles, California

August 2016

ROOTSI
LÄTI
Põhjameri
TAANI
Läänemeri
LEEDU
SUUR-
BRITANNIA
HOLLAND
SAKSAMAA
NÕUKOGUDE
SOTSIALISTLIKE
VABARIIKIDE
LIIT
Berliin
SAKSAMAA
POOLA
BELGIA
Frankfurt
LUKSEMBURG
Auschwitz-Birkenau
SAARIMAA
Göppingen
TŠEHHOSLOVAKKIA
PRANTSUSMAA
Dachau
Viin
ŠVEITS
AUSTRIA
UNGARI
RUMEENIA
Sighisoara
ITAALIA
Bukarest
JUGOSLAAVIA
KUNINGRIIK
Must
meri
Aadria meri
BULGAARIA

AUTORI EESSÕNA

1986. aasta kevadel läksin ma New Yorgi Plaza hotelli kohtumisele, mille mu kirjanikust abikaasa Gerald Posner oli kokku leppinud Polüneesia stiilis restoranis Trader Vic'is. Kohtumise põhjus oli uurimus, mida tegime dr Josef Mengelest ehk kurikuulsast „Surmainglist", kes vastutas natside suurimas koonduslaagris Auschwitzis toime pandud jubedate meditsiiniliste katsete eest. Asi, mis sai alguse sellest, et Gerald esindas kohtus *pro bono** kahte ellu jäänud Mengele katsejänest, oli edasi arenenud natsipõgeniku elulooraamatuks. Nende vahepealsete aastate jooksul olime käinud Saksamaal ja Lõuna-Ameerikas, avastanud detaile ammusuletud arhiividest ja tunginud sõjajärgsete neonatside ringkondadesse, kes aitasid Mengelel natsiküttidest sammukese võrra eespool püsida.

Kohtusime Trader Vic'is ei kellegi muu kui Rolf Mengelega, kurikuulsa arsti ainsa lapsega. Ootasime Geraldiga 42-aastase Mengele saabumist hämaras nurgalauas. Briti juudina teadsin, et kui mu emapoolsed Poola vanavanemad poleks kahekümnenda sajandi alguses emigreerunud Suurbritanniasse, siis oleksid nad lõpetanud natside surmalaagris. Võib-olla oleksid nad surnud Auschwitzis, kus kõike juhtisid Mengele-taolised mehed. Pole ime, et suur osa meie Mengele-teemalistest uuringutest oli tundunud mulle sürreaalne. Geraldil oli Buenos Aireses olnud äärmiselt ebamugav ja turtsakas vestlus natside propagandapealiku Josef Goebbelsi ühe peamise abi Wilfred von Oveniga, kes peale sõda andis Argentiinas välja mürgiselt antisemiitlikku ajakirja. Või hetk, kui ma nägin natside mälestusesemete kollektsiooni, „kingitusi" ühelt neist inimestest, kes olid toetanud Mengelele Paraguai kodakondsuse andmist. Kuid kõik need tundusid võrdlemisi tühised hetkel, mil pidin kohtuma Rolf Mengelega.

---

* *pro bono* – tasuta

Me olime Geraldiga seda mitmeid kordi arutanud. Laps ei vastuta oma isa pattude eest. Ja ma teadsin oma töö põhjal, et Rolf mõistis hukka oma isa teod Auschwitzis ning andis endast parima süü korvamiseks, lubades Geraldil tasuta kasutada isa päevikuid ja kirju tema tulevase elulooraamatu jaoks. New Yorgi külastuse osaline põhjus oli soov arutada Rolfiga, kas ta oleks nõus rääkima oma isast televisiooni otse-eetris (seda ta ka tegi koos Geraldiga Phil Donahue Show's tolsamal suvel). Kuid isegi kui mu aju ratsionaalne pool mõistis, et mees, kellega ma pidin varsti kohtuma, ei kanna mingit süüd oma isa verdtarretamapanevate kuritegude eest Auschwitzis, olin ma sellegipoolest vastuoluliste emotsioonide küüsis olev närvipundar. Gerald oli Rolfiga Saksamaal juba mitme nädala jooksul kohtunud ja nad olid hästi läbi saanud. Nüüd oli minu kord.

Mu kõhklused hajusid pärast Rolfi saabumist siiski kiiresti. Paistis, et ta oli sama närviline kui ma ise ja see ebakindlus aitas mõneti vähendada meie mõlemapoolset ärevust. Mulle avaldas muljet ta siirus, kui ta mõistis hukka oma isa kuriteod. Ja ma avastasin järgnevate päevade jooksul, et Mengele metsikused olid asetanud ta poja õlule pärandi, mida too ei mõistnud ega täielikult omaks võtnud, ning mille edasiandmist oma lastele soovis ta iga hinna eest vältida.

Ühel hetkel, mil arutasime ta isa pääsemist kohtumõistmise eest, jõudsime jutuga kaootiliste kuudeni pärast sõja lõppu 1945. aasta mais. Mengele oli endiselt Euroopas ning USA ja Briti väed pidasid talle jahti. Tuli välja, et tal oli mitu õnnelikku pääsemist. Mulle jättis sügavaima mulje hetk 1945. aasta septembris, mil kaheksa kuud pärast Auschwitzist põgenemist ja vaid sammuke Punaarmeest eespool olev Mengele ilmus ette teatamata Müncheni apteekri ja tolle abikaasa juurde. See tundmatuks jäänud apteeker oli teeninud Mengelega Vene rindel 1942. aastal, enne, kui Mengele Auschwitzi üle viidi. Kuid Rolf ütles, et Müncheni apteeker teadis ta isa kuritegudest, sest neil oli ühine tuttav, kes töötas koos Mengelega surmalaagris: apteeker Victor Capesius.

„Capesius," ütles Rolf. „Tema oli see Auschwitzi apteeker. Mu isa ja Capesius olid sõbrad."

See hetk on mul meeles, nagu oleks see olnud eile. Mu esimene mõte oli: „Auschwitzis oli apteeker?”

Aastate jooksul oli mul enda raamatute ja Geraldiga koos kirjutatud teoste vahel lootus, et ühel päeval saan kirjutada Capesiusest. Mu soov kasvas aja jooksul, kui ma mõistsin, et tema lugu – ja roll, mida ta mängis Auschwitzis koos osade Saksamaa suurimate farmaatsiatehastega – oli suuresti rääkimata, kadudes peamiselt kurikuulsamate natside kajastamise vahele ära. Kui ma aastate jooksul aegamööda informatsiooni kogusin, avastasin kaasakiskuva loo väärastunud meditsiinist ja ahnusest. Need Rolf Mengele kolmekümne ühe aasta eest lausutud paar sõna panid idanema seemne, mis nüüd vilja kannab. Järgnev on ainulaadne, häiriv ja kohati hulluksajav lugu Auschwitzi apteekrist.

1. peatükk

APTEEKRIONU

1944. aasta mai. Auschwitz, see natside tööstuslike mõõtmetega genotsiidi tempel, töötas täisvõimsusel. Oma Euroopa juutluse hävitamise pöörases lõppmängus oli Kolmas Riik* alustanud kuni 800 000 Ungari juudi deporteerimist Auschwitzi gaasikambritesse. See koht, millest sai hiljem massimõrva sünonüüm, ei suutnud sammu pidada saabuvate uute ohvrite massidega. Just selles kaootilises olukorras saabus sinna Rumeenia arst Mauritius Berner oma abikaasa ning lastega. Bernerid ja kaheksakümmend nende juudist naabrit Ungari kontrolli all olevast Transilvaaniast jõudsid pärast piinarikast kolmepäevast reisi loomavagunis kohale veidi enne päikesetõusu.

„Väljaspool võeti lukud ja ketid maha ning uks avanes," meenutas Berner hiljem. „Seal olid hiiglaslikud kohvrite hunnikud, tuhandeid pagaseid kujuteldamatus segaduses."

SS-i vägede faalanks koos haukuvate hundikoertega lisas erakordselt eredate prožektorite ette sürreaalse silueti.

„Ma ei suutnud aru saada, kus me oleme, mis on juhtunud, miks on siin täieliku hävingu vaatepilt. Vaadates kahte rööpapaari pidi ettepoole, näeme mõnesaja meetri kaugusel kahte tehasekorstnat, millest paiskub välja tuld, tulesambaid… Esialgu tekkis tunne, et oleme puruks pommitatud rongijaamas… need kaks leegitsevat korstnat panid mind arvama, et oleme jõudnud valukotta või Dante Põrgusse."

Hirmust hoolimata julgustas dr Berner abikaasat ja lapsi. „Peamine on, et meie viis püsiksime koos… me ei lase kellelgi end lahutada."

Sel hetkel astus nende ette SS-i** ohvitser.

„Mehed paremale, naised vasakule."

---

* Kolmas Riik ehk Kolmas *Reich* oli Saksamaa ametlik nimetus aastatel 1933–1945.

** SS – *Schutzstaffel*, tõlkes „kaitsemalev" – sõjaväeline organisatsioon natsionaalsotsialistlikul Saksamaal, mis alates 14. juulist 1934 kuni 8. maini 1945 oli iseseisev, paramilitaarne organisatsioon ja mille liikmed tegutsesid muuhulgas koonduslaagrite juhtide, valvurite ja hukkajatena.

„Kohe lahutati mind mu naisest ja lastest," meenutas Berner. Nad komberdasid edasi kahes paralleelses rivis, üksteisest vaid mõne meetri kaugusel.

„Tule, kallis, suudle meid," hüüdis ta naine.

„Ma jooksin nende juurde. Suudlesin oma naist ja lapsi, silmis pisarad ja kurgus kurbuseklomp ning vaatasin oma abikaasa pärani silmadesse, mis olid kurvad, ilusad ja täis surmahirmu. Lapsed vaatasid meid vaikides, järgnedes oma emale. Nad ei suutnud mõista, mis toimub."

Sõdur tõukas Berneri tagasi meeste rivisse. Mõne hetke pärast hüüdis teine: „Arstid tulevad sellesse rivvi." Seetõttu liitus Berner väikese rühmaga, mis kogunes Punase Risti autode juurde. Seal jälgis ta, kuidas laitmatult hoolitsetud välimusega valgetes kinnastes SS-i kapten seisis tuhandete uute saabujate ees, kelle rivi oli rööpaidpidi 400 meetri pikkune. Kui nad ükshaaval tema ette astusid, näitas SS-i ohvitser põidlaga vasakule või paremale, jagades rühma omakorda kaheks. Alles hiljem sai Berner teada, et ohvitser oli Josef Mengele ja vasakule saatmine tähendas kohest surmaotsust.[1]

Paar sammu Mengelest tagapool seisis teine SS-i ohvitser: lühike ja turske mees, kes oli seljaga Berneri poole. Ta juhatas vange pärast seda, kui Mengele oli oma valiku ära teinud. Ühel hetkel pööras SS-i ohvitser ringi. Berner ehmus ja raputas pead ning hõõrus silmi, et veenduda, et ta ei eksinud. SS-i major Auschwitzi raudtee lõppjaamas oli ei keegi teine kui Victor Capesius, apteeker Berneri kodulinnast.

1930-ndatel oli Capesius olnud üsna meeldiv hiiglasliku Saksa keemia- ja tööstuskonglomeraadi I.G. Farbeni müügiesindaja. Ta oli müünud Farbeni farmaatsiaharu Bayeri[2] ravimeid.

„Kui sõda algas, kaotasin ma Capesiuse silmist," meenutas Berner, „kuni mu perekond Auschwitzi jõudis. Ja kelle ma sealt leidsin? Just sellesama dr Capesiuse."[3]

Berner manööverdas end aegamisi piisavalt lähedale, et Capesius võiks teda kuulda. Sõnad tulid kiiresti.

„Mäletate mind!?" Ta anus Capesiust, et ta viidaks kokku oma abikaasa ja 12-aastase tütre ning 9-aastaste kaksikutega.

„Kaksikutega?" Capesius paistis olevat huvitatud.

Capesius ja teine SS-i arst, dr Fritz Klein tõid Berneri abikaasa ja tütred ära. Nad viisid perekonna Mengele juurde, kes oli tähelepanelikult keskendunud uute vangide pikale järjekorrale.

Klein rääkis Mengelele kaksikutest.

Mengele kinnisidee oli eraldada kaksikuid oma katsete jaoks. Kuid kuna sõjaõnn oli viimasel ajal *Reich*'ile selja pööranud, mõistis ta, et ei saa enam endale lubada kõikide kaksikute kasutamist.

„Identsed või kahemunaraku?"

„Kahemunaraku," vastas Klein.

„Hiljem," saatis Mengele ta käeviipega ära. „Mul pole hetkel aega."

„Nad peavad lihtsalt oma rühma juurde tagasi minema," ütles Capesius nuuksuvale Bernerile. „Ära nuta. Su naine ja lapsed lähevad lihtsalt pesema. Sa näed neid uuesti tunni aja pärast."[4]

Berner viidi tegelikult ühte Auschwitzi orjatöö alamlaagrisse. Alles pärast sõja lõppu sai ta teada, et ta perekond gaasitati tunni jooksul pärast saabumist.

Selsamal päeval tundis veel kaks inimest Capesiuse valiku tegemise kohas ära. Pediaater dr Gisela Böhm ja ta üheksateistkümneaastane tütar Ella saabusid sama rongiga. Ella oli nende kohutaval reisil lohutanud Berneri kaksikuid. Mõlemad ehmusid, kui nägid lõppjaamas Capesiust.

Ka dr Böhm tundis Capesiust ajast, mil too oli Bayeri müügimees. Ta oli olnud apteegi juhataja naise kodulinnas Schässburgis ja müünud oma tooteid Böhmi abikaasale, kes oli samuti arst. Kord oli ta isegi näidanud Bayeri reklaamfilmi.[5]

Ellal olid Capesiusest soojad mälestused ajast, mil ta oli olnud kaksteist aastat vana ja ta isa oli talle tutvustanud „apteekrionu". Mees oli kinkinud talle Bayeri märkmiku. „Ma olin oma Bayeri märkmiku üle väga uhke," meenutas ta aastaid hiljem. „Ma uhkeldasin sellega koolis."[6] Capesius puhkas mõnikord koos Ella perekonnaga avaliku basseini ääres ja naine meenutas, et ta oli olnud temaga „erakordselt kena".

Kui Ella teda märkas, oli tema esimene mõte, et ehk aitab mees neid emaga tuhandetest teistest eraldada. Kuid ta ei suutnud tõmmata Capesiuse tähelepanu. „Mida ta siin teeb?" juurdles Ella. „Mida teeb apteeker sedasorti troostitus paigas?"

2. peatükk

SEOS FARBENIGA

Ella küsimusele ei olnud lihtne vastata. Mõistmaks, mida Capesiuse-sarnane apteeker Auschwitzis tegi, on tarvis kõigepealt aru saada, kuidas laager üldse kujunes meditsiiniliste eksperimentide, orjatööjõu ja hävitamise keskuseks. Tegu oli sõjandusliku, tööstusliku ja poliitilise partnerluse kuratliku sigitisega, mille osapoolteks olid natsid ja I.G. Farben, Saksamaa suurim ettevõte. Eriti Capesiuse puhul pidi mõistma rohkemat kui vaid Auschwitzini viivat tumedat ajalugu, sest enne sõda töötas ta Farbeni ja sellele ravimeid tootva tütarettevõtte Bayeri heaks. See oli seos, mis suurendas ta staatust paljude temaga koos laagris teeninud natside seas.

Interessen-Gemeinschaft Farben (Ühiste huvide sündikaat Farben) loodi 1925. aasta detsembris, vaid kaheksa aastat enne Hitleri saamist Saksamaa kantsleriks. Kuus juhtivat keemia- ja ravimifirmat ühinesid, et luua hiiglaslik konglomeraat. Nende hulka kuulusid maailma suurimad sünteetiliste värvainete tootjad Bayer, Hoechst, BASF ja Agfa.[1]

Neljateistkümne aasta jooksul, oma loomisest kuni Teise maailmasõja alguseni, võis Farben kiidelda rekordilise nelja Nobeli preemiaga keemias ja meditsiinis. Sel oli sisuliselt monopol innovaatilistele patentidele sünteetiliste toormaterjalide tootmises (sealhulgas kummi ja õli), samuti ka süüfilise ja malaaria vastu mõeldud revolutsiooniliste ravimite vallas. Patenteeritud olid morfiin ja novokaiin ning olemas olid eksklusiivsed õigused aspiriinile kui valuvaigistile. Farben sai uhke olla ka uurimistöö üle, mida viidi läbi tuhandete toodete kohta eri valdkondades, alates kunstlikust magusainest sahhariinist kuni tugevatoimeliste mürkgaaside ja lootustandvate raketikütusteni välja. Selle veerand miljonit töötajat olid paremini tasustatud ja kõrgemalt kvalifitseeritud kui nende konkurentide töötajad. Rekordilise ajaga oli Farbenist koos selle keeruka partnerluste ja allüksuste võrgustikuga saanud maailma suurim kemikaalide tootja

ja neljas suurim tööstuskonglomeraat, olles napilt maas General Motorsist, US Steelist ja Standard Oilist. See oli kaugelt Saksamaa kasumlikem ettevõte.[2]

Hitler oli juba enne oma võimuletulekut jaganud Saksamaal laialt levinud uskumust: riik oli kaotanud Esimese maailmasõja peamiselt seetõttu, et sel oli pikaajalise sõjalise konflikti pidamiseks liiga vähe loodusressursse. Selle elutähtsad tööstused sisuliselt seiskusid Esimese maailmasõja ajal, sest brittide mereblokaad pitsitas tarneahelaid ja takistas kummi, nafta, terase ja nitraatide jõudmist Saksamaale. See põhjustas puudujääke kõiges, alates püssirohust kuni kütuseni, kammitsedes Saksamaad lahinguväljal. Lõpptulemusena murdis Saksamaa võitlustahte toormaterjalide puudujäägi ja tsiviilisikute laialdase nälja kombinatsioon.[3]

Autasustatud Esimese maailmasõja sõdurina oli Hitler veendunud, et riik peaks olema sõjaliselt isemajandav. Farbeni tehnoloogiad pakkusid Hitlerile ainulaadset võimalust ehitada Saksamaa üles nii, et see ei sõltuks edaspidi teiste riikide naftast, kummist ja nitraatidest. Kuid see abielu tõusva paremäärmusliku natsionalisti ja monoliitse firma vahel oli algusest peale probleemne. Seda põhjustas fakt, et paljud Farbeni parimad teadlased ja umbes kolmandik juhtkonnast olid juudid. Seetõttu oli Farbeni ja Kolmanda Riigi pulmatantsul teatav skisofreeniline iseloom. Natside kirjandus ja kommentaatorid halvustasid Farbenit kui „rahvusvahelise finantskapitali tööriista" – natside märksõnad selgitamaks nende arusaama, et maailma finantsturge ja tööstust kontrollis väike juutidest koosnev salaliit. Mõnikord kutsuti Farbenit halvustavalt „I. G. Moolokiks", viidates kaananlaste jumalale, kellele ohverdati lapsi. Selle eesmärk oli levitada sajanditevanust laimu, nagu tapaksid juudid kristlaste lapsi, et kasutada nende verd usutalitusteks. Mürgiselt antisemiitlik nädalaleht Der Stürmer avaldas halvustavaid karikatuure „Isidore G. Farbenist", kes oli kui segu Shylockist ja prostituudist.[4]

Osa natside suurimast kriitikast oli suunatud Farbeni ravimeid tootvate allüksuste vastu, sest need kasutasid medikamentide testimiseks regulaarselt katseloomi. Tippnatsid olid üllatavalt suured loomaõiguslased ja Hitler oli taimetoitlane, kes lootis ühel päeval sulgeda Saksamaal kõik tapamajad. Natsid koostasid isegi seadusi,

et kaitsta loomi jahimeeste eest, keelata nende kasutamine filmides või tsirkustes ning lõpetada koššerlihunike tegevus. Saksamaa oli esimene riik, mis keelustas loomade eluslahkamised. Katseloomade kasutamist laboris karistati koonduslaagrisse saatmise või mõnel juhul isegi surmanuhtlusega. Üks Farbeni juhtivaid meditsiiniteadlasi Heinrich Hörlein argumenteeris, et loomkatsed on kriitilise tähtsusega elupäästvate ravimite turvalisuse tagamiseks. Natside meelest oli selline arvamus vaid järjekordne tõend, et Farben oli „rahvusvaheline juutide organisatsioon."[5]

Nobeli laureaat Carl Bosch, kes firmat juhtis, polnud mingi Hitleri fänn. Bosch pidas natse vaid poliitilisteks kõrilõikajateks, kes ei osanud hinnata Farbeni selgrooks olevat teaduslikku innovatsiooni. Kuid kui Hitler alustas oma teed võimule, mõistis Bosch, et firmast peab kahtlustäratavate kõrvalseisjate asemel saama asendamatu partner.[6] Seetõttu avas Bosch Farbeni kaukad ja neist sai natside suurim rahaline toetaja 1933. aasta valimistel, mil Hitleri poolt hääletas pea kuus miljonit valijat ja ta kindlustas oma positsiooni kantslerina.[7] Bosch saatis Berliini ka natsidega heades suhetes oleva Farbeni pressiesindaja, veenmaks neid, et Farbeni juhtkond koosnes peamiselt „ennast ise üles töötanud kristlastest."[8]

Samal ajal hakkasid Hitlerit ennast väga huvitama Farbeni sünteetilise õli patendid. Kohtudes ettevõtte kahe tippjuhiga, üllatas Hitler neid öeldes, et tema plaanides muuta Saksamaa teistest sõltumatuks on Farben kesksel kohal.[9] Kui Bosch ja Hitler 1933. aasta lõpus kohtusid, siis ühine kihk luua kulukas kiirprogramm kütusetootmise iseseisvumiseks alguses lähendas neid. Kuid kohtumine lõppes vähem sõbralikult, kui Bosch ilmutas muret selle üle, et natsid tõrjuvad juute teadusest eemale. Bosch oli otsekohene. Nii keemia kui füüsika saavad sajandipikkuse tagasilöögi, kui Saksamaa sunnib oma juudi teadlasi lahkuma. See väide ajas Hitleri raevu. „Siis töötame me sada aastat ilma füüsika ja keemiata," hüüdis ta.

See tekitas nende vahel vastasseisu. Sel aastal *Reichstag*'is* vastu võetud seadus andis Hitlerile volitused, mis lubasid tal keelata juutidel tegeleda teaduse ja tehnoloogiaga, õpetada ülikoolides, olla riigiteenistujad ja pakkuda teenuseid valitsusele. Oma juhtkonna

* *Reichstag* ehk Riigipäev oli Saksa parlament Kolmanda Riigi ajal.

nõuannete vastaselt jätkas Bosch juutidest teadlaste eest seismist. Pole ime, et Hitler ei nõustunud enam kunagi temaga samas ruumis viibima.[10]

Väiksema võimu ja mõjuga ettevõtte oleksid natsid ehk lammutanud, kuid Hitler ja ta käsilased teadsid, et Farbeni teadmisi ja jõudu oli neil vaja. Seetõttu alustasid nad 1937. aastast sihikindlalt selle muutmist Kolmandale Riigile vastuvõetavamaks: nad natsistasid Farbeni. Bayeri keemikust Robert Leyst sai natside Töörinde juht. Kõik juutidest ametnikud vallandati. Kolmandik ettevõtte nõukogu liikmetest sunniti peakorterist lahkuma ja neil keelati igasugune kontakt ettevõttega. Uurimisosakondade juhtivad juutidest teadlased tõrjuti kõrvale ja asendati.[11] Ajaks, mil juudid olid Farbeni tipust kõrvaldatud, oli Carl Boschist saanud firma auesimees, kus tal reaalne võim puudus (kui ta kolm aastat hiljem alkoholismi ja depressiooniga võideldes suri, ennustas ta oma arstidele, et Hitler viib Saksamaa hävinguni).

1938. aasta juuliks, mil Kolmas Riik kuulutas, et isegi üks juut juhatuses teeb sellest „juudi firma", olid pinged ja vasturääkivused natside ja Farbeni vahel jäänud minevikku. Paljud ettevõtte ametnikest olid astunud natsiparteisse ja mõned isegi liitunud SS-iga. Farben taotles edukalt tunnistust, et on „Saksa firma", mis täidab täielikult rassiseadusi.[12] Demonstreerimaks, kui tõsiselt nad võtavad ettekirjutust aarja firmaks saamiseks, lasi Farben isegi lahti 107 juudist osakonnajuhti, kes töötasid ettevõtte rahvusvahelistes osakondades väljaspool Saksamaad.[13] Samuti oli Farben täielikult enda omanduses oleva American I.G. allüksuse edukalt muutnud natside üheks kõige tulemuslikumaks spioneerimisressursiks USA-s. Omades fotofilmifirmasid Agfa, Ansco ja General Aniline, hankisid selle „müügimehed" kõike, alates salajaste sõjaväeliste objektide fotodest kuni koopiateni maa- ja õhuväe salastatud strateegiatest.[14]

Hitleri Austria anneksioon 1938. aasta märtsis andis esimest korda märku, millise ulatuseni oli kasvanud Farbeni ja Kolmanda Riigi vaheline partnerlus. Mõne nädala jooksul oli Farben haaranud endale kontrolli Austra suurima keemiatööstuse Skodawerke-Wetzleri üle, kus aktsiate kontrollpakk oli Euroopa juhtiva

pangandusperekonna Rotschildide käes. Farben tõi kohale aarja tehnikud ja juhid, samas kui firma juutidest juhid kõrvaldati jõudu kasutades (Skoda tegevjuht Isador Pollack peksti natside rünnakrühmlaste poolt otses mõttes surnuks).[15]

Skoda ülevõtmine Farbeni poolt sai mudeliks, mille järgi käituda teistes Hitleri agressiooni ohvriks langenud riikides. 1938. aastal kasutas Hitler Saksamaa ja Tšehhoslovakkia vahelise vastuseisu ajal natside rünnaku ähvardust, et osta paanikahinnaga ära Tšehhi suurim keemiatööstus Aussiger Verein. Ajaks, mil natsid alustasid 1939. aasta 1. septembril välksõda Poolasse, kohandas Farben oma lojaalsust Kolmanda Riigi siseselt, et maksimeerida sõjaaegset kasu. Enne sõda oli Farbeni suurim toetaja olnud lennuväe (Luftwaffe) juht Hermann Göring. Kui Poola natside ohvriks langes, astus Farben tihedamasse liitu SS-i juhi Heinrich Himmleriga, kelle käes oli täielik võim jaotada sealseid firmasid ning nende varasid. See garanteeris, et ettevõtte omaks said kolm kõige olulisemat Poola keemia- ja värvainefirmat.[16]

1940. aasta juuniks olid natsid vallutanud Belgia, Taani, Norra ja Luksemburgi ning kuuenädalaste raevukate rünnakute käigus surunud põlvili Prantsusmaa. Paljudel Farbeni kõrgemast juhtkonnast oli kibedaid mälestusi sellest, kuidas Prantsusmaa oli pärast Esimest maailmasõda Saksa tööstuselt karme reparatsioone nõudnud. Lisaks oli Prantsuse keemiatööstus olnud pikka aega Saksamaa suurim konkurent. Prantsuse firmad saksastati kiiresti ja läbi uue emafirma haaras Farben kontrolli Prantsuse hinnatud keemiatööstuse üle.[17]

Farbeni ambitsioonid kasvasid koos Saksa võitudega sõjaväljal. Direktorid koostasid plaane, kuidas jagada tööstusi mitte ainult juba okupeeritud riikides, vaid ka tulevikus vallutatavatel territooriumitel, muuhulgas neutraalses Šveitsis ja isegi Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides. Selleks ajaks ulatus firma osakaal natside sõjaaparaadi varustamises hämmastava 85 protsendini.[18]

Prantsusmaa langemine oli Saksa sõjaedu tipp. Kuigi natsid jätkasid halastamatuid õhurünnakuid Inglismaa vastu, ei suudetud britte alla heita. Seejärel eiras Hitler oma tippkindralite soovitusi ja valmistus avama uut rinnet idas, tungides sisse Venemaale. Natside

väejuhatus teadis, et esimene sõja-aasta oli juba tarbinud ära suure hulga kütust ja laskemoona. Isegi kumm, mida oli vaja kõigeks, alates rehvidest ja lõpetades sõdurisaabastega, oli muutumas defitsiidiks, ja kahe rindega sõda kurnaks ressursse liigselt. Hitler nõudis, et Farben garanteeriks, et suudab kahekordistada oma sünteetilise kummi ja õli tootmist, mille jaoks oli vaja ehitada kaks uut hiigeltehast. Farben saatis kaks meeskonda otsima ideaalset asukohta, ühe Norra lõunaossa ja teise Lääne-Poolasse. Mõlemad olid kindlalt Saksamaa kontrolli all ja neid ei ähvardanud liitlaste rünnakud.

Kolmekümne üheksa aastane Otto Ambros, Farbeni sünteetilise kummi laialdaselt tunnustatud ekspert, oli juhatanud ettevõtte esimese suure kummitehase ehitust Ida-Saksamaal Schkopaus. Pärast Poola külastamist naasis Ambros Frankfurti peakorterisse uudistega, et oli leidnud ideaalse paiga mõlema tehase ehitamiseks. Koht asus Poolas Sileesia piirkonnas kolme jõe liitumiskoha lähistel. Sünteetilise kummi ja õli tootmine nõudis mõlema tehnoloogia tuumaks oleva keemilise kõrgsurvemeetodi jaoks hiiglaslikku veekogust. Piirkonda teenindas kolm raudteeliini. See ei paiknenud kaugel suurest maanteest ja suured kaevanduspiirkonnad asusid kolmekümne kilomeetri raadiuses. Ambros väitis, et veel üks eelis on see, et natsid ehitavad lähedal asuvat mahajäetud ratsaväebaasi ümber koonduslaagriks. See tähendas, et Farbenil oleks pidev ligipääs odavale vangide tööjõule.[19]

Ambrose kaasdirektorid kiitsid paiga kiiresti heaks ja seejärel kiitis otsuse heaks ka *Reich*. Farben otsustas kasutada oma uue rajatise jaoks väikese lähedalasuva Poola küla nime: I.G. Auschwitz.[20]

3. peatükk

I.G. AUSCHWITZ

Farbenil olid I.G. Auschwitziga suured plaanid. Sellest ei pidanud saama mitte ainult firma suurim rajatis, vaid esmakordselt pidi seal asuma hiiglaslik hüdrogeenimisseade, et toota rekordkogus sünteetilist kummi ja õli. Firma eeldas, et I.G. Auschwitzist saab määratu kasumiallikas. Farben oli nii enesekindel, et keeldus Saksa valitsuse finantseerimispakkumisest. Kui see oleks Kolmanda Riigi raha vastu võtnud, oleks natsidest automaatselt Farbeni partner saanud. Selle asemel soovisid direktorid jätta endale kõik riskid ja lõigata kogu kasum.

Farben eraldas oma ambitsioonikaks ehitusprojektiks[1] peaaegu miljard riigimarka (ehk umbes 55 miljardit dollarit 2015. aasta seisuga). Plaanides nähti ette mitmel ruutkilomeetril laiuvat kompleksi, mille elektritarve oli suurem kui Berliinil. SS-i juht Heinrich Himmler pidas I.G. Auschwitzi edu nii oluliseks, et ta määras Farbeni ja SS-i vaheliseks kontaktisikuks oma usaldusväärse staabiülema SS-i kindralmajor Karl Wolffi.

1941. aasta 20. märtsil kohtus Wolff Berliinis Farbeni keemiku ja direktori SS-i kolonelleitnant Heinrich Bütefischiga. Nad pidid selgeks rääkima üksikasjad, kuidas saaks Auschwitzi naabruses asuv koonduslaager Farbenit aidata. Paljud oskustöölised teenisid natsisõduritena eesliinil, mistõttu oli firmal puudus kogenud töötajatest. Nad kavatsesid kasutada mitte ainult sakslasi, vaid ka eufemistlikult „vabadeks töölisteks" kutsutuid – töötajaid Hollandist, Belgiast, Prantsusmaalt, samuti ka Poolast, kellele maksti märgatavalt väiksemat palka. Himmler käskis koonduslaagrite inspektoril anda neile kuni 12 000 vangi. Kuna Auschwitzi-laadsed laagrid olid SS-i kasumi keskused, teadis Bütefisch, et Himmler nõuab kompensatsiooni iga töölise eest, keda Farben kasutab.

Pärast poolt päeva karme läbirääkimisi nõustus Farben maksma neli riigimarka (tol ajal umbes 1,6 dollarit, 2015. aastal 20 dollarit)

päevas ühe oskustöölisest vangi eest, kolm oskusteta vangi eest ja poolteist (60 dollarisenti) laste eest. Selle raha eest – mida oli lõpuks kokku üle 5 miljoni – nõustus SS pakkuma edasi-tagasi transporti Auschwitzi barakkidesse, mis asusid ehitusplatsilt umbes kuue kilomeetri kaugusel, ning ka kogu toitlustust.[2] Paar nädalat pärast tehingu sõlmimist viisid mitu Farbeni direktorit Himmleri privaatsele ringkäigule I.G. Auschwitzi ehitusplatsile. Talle avaldas nähtu muljet ja ta lubas, et laagrivangide kasutamise peale töölistena võib kindel olla.[3] Otto Ambros Farbenist pani oma märkmetesse kirja: „Meie uus sõprus SS-iga on osutunud väga kasumlikuks."[4]

Farben teadis, et projekti meeletu maht oli suur tehniline väljakutse ja sõja piirangud muudavad kõikide materjalide saamise keeruliseks. Sellegipoolest kujunes ehitus algusest peale veelgi problemaatilisemaks ja arendus jäi kiiresti graafikust maha.[5] Kuid I.G. Auschwitzi tabas ka üks ootamatu probleem: Farben polnud ette näinud hirmsaid tagajärgi oma töölistele, mida põhjustas vangide julm kohtlemine SS-i karistuste käigus.

Firmasisestes memodes toodi välja lakkamatut julma kohtlemist: neid „piitsutati ehitusplatsil tugevasti" ja mõnikord peksti käte ning jalgadega, mõnikord materdati nuiadega isegi surnuks. Üks direktor märkis: „See [peksmine] langeb alati osaks kõige nõrgematele vangidele, kes tõepoolest ei suuda rohkem töötada."[6] See mitte ainult ei takistanud põduramaid oma tööd tegemast, vaid sel oli üldiselt „demoraliseeriv mõju nii vabade tööliste kui ka sakslaste seas."[7] Lisaks kurnas igapäevane marss Auschwitzist suure osa nende energiast juba enne tööle asumist. Kandes vaid halvasti jalas istuvaid puukottasid ja õhukesi vanglarõivaid, kannatasid nad suvel äärmusliku kuumuse ja talvel kontideni tungiva külma käes. Tehase juhatajad vaatasid meeleheites, kuidas alguses läks vaja kolme, hiljem nelja ja lõpuks viit nälginud vangi, et tõsta ja kanda 50-kilost tsemendikotti.[8] Juhid kurtsid ettevõttesiseselt, et SS ei mõista, mida on vaja „vaba ettevõtluse" õitsenguks.

Kuid obsessiivselt bürokraatlikud natsid nõudsid, et iga sunnitööline, kes lahkus hommikul kell 4 pärast vangide loendust peamisest laagrist, oleks õhtuks tagasi. See tõi kaasa sürreaalseid vaatepilte

iga tööpäeva lõpus, mil vangid vedasid enda järel selle vahetuse ajal surnud kaastööliste laipu, et need oma barakki panna ja natsid saaksid surnukehad „kohaolijaiks" märkida. Mitmel korral vedasid natsid surnuid veoautodega krematooriumitesse. Selle kummalise rituaali juured ulatusid kasumisse: SS teenis raha iga laiba pealt, eemaldades kulda hammastest ja kasutades juukseid madratsites ning allveelaevade meeskondade ja *Luftwaffe* pilootide soojades sokkides.[9] Surnutest vabanemine Farbeni tehases oleks jätnud SS-i ilma viimasest võimalusest surnukehi ära kasutada.

Farbeni juhid ei kurtnud oma vangidest tööliste väärkohtlemise üle humanitaarsetel kaalutlustel. Neid frustreeris hoopis see, et ühe hästi toidetud Saksa töölise töö tegemiseks läks vaja kolme vangi. See põhjustas tuliseid sisevaidlusi, kuidas kiirendada venima jäänud ehitust. Ametnikud kartsid, et kui sünteetilise kummi ja õli tehased ei suuda Hitleri sõjaväge täielikult varustada, siis süüdistab SS firmat. Keegi ei soovinud riskida Hitleri ja Himmleri vihaga sõjaaegsete projektide pärast, mida peeti asendamatuteks. Seetõttu kiitis Farbeni juhtkond 1942. aasta juulis, mil julmad võitlused idarindel olid kestnud juba aasta, heaks erakordse ettepaneku, mis pani aluse nende moraalsele mandumisele: nad otsustasid, et parim viis I.G. Farbeni tööjõuprobleemi lahendamiseks on enda koonduslaagri ehitamine, mille maksumus oli 20 miljonit dollarit. See otsustati rajada olemasoleva ehitusplatsi kõrvale, algsest Auschwitzi laagrist veidi ida poole. *Reich*'i tööminister Ernst „Fritz" Saukel kiitis Farbeni ettepaneku heaks, nõustudes, et kõige parem on „kasutada [vange] võimalikult palju ära, kulutades selleks võimalikult vähe ressursse."

Uus laager nimetati Monowitz Buna-Werkeks, kombineerides nimes laagri jaoks ruumi tegemiseks lammutatud Poola küla Monowice (saksa keeles Monowitz) ja Saksa sünteetilise kummi Buna*. Pidev ligipääs orjatööjõule õhutas Farbenit ja teisi Saksa firmasid ehitama lõpuks pea 50 kilomeetri raadiuses 45 laagri allüksust – söe kaevandamiseks, metallitöödeks, kemikaalideks,

* Nimi Buna tulenes butadieenil põhinevast sünteetilisest kummist ja naatriumi (Na) keemilisest sümbolist.

kergetööstuseks ja isegi toidu töötlemiseks – kasvatades nii Auschwitzi jalajälge Poola maapiirkonnas.[10]

Pealiskaudsel vaatlusel tundus Monowitz olevat lihtsalt Auschwitzi koopia, mida ümbritses elektrifitseeritud okastraat, automaatidega valvurid vahitornides, patrullivad koerad ja prožektorid, mis öösiti laagrit valgustasid, et vältida põgenemist. Monowitzis oli olemas võllas, närused üksikkongid ja faalanks endisi süüdimõistetuid, kes teenisid orjatööliste sadistlike kubjastena.[11] Olemas oli ka bordell (*frauenblock*), kus naisvange sunniti olema Saksa tööliste seksiorjadeks. Farben lõi isegi koopia mõnitavast raudsildist, mis seisis Auschwitzi sissepääsu kohal: „*Arbeit Macht Frei*" ehk „töö teeb vabaks" (sõnad, mis on võetud Dante „Põrgust").

Lisaks laagri ehitamisele kulutatud miljonitele nõustus Farben katma ka kõik toidu ja majutusega seotud kulud, samas kui SS vastutas valvamise eest. Ettevõte kärpis kasumi nimel kõikvõimalikke kulusid. Puidust naril, mis oli algselt mõeldud ühele inimesele, sunniti magama keskmiselt kolme vangi. Barakkidesse oli topitud juute viis korda rohkem kui vabu saksa töölisi.[12] Voodite õhuke õlgedest täidis oli pidev nakkuste ja haiguste allikas.[13] Ettevõte eksperimenteeris agressiivselt ka toiduga, et teha kindlaks miinimumkogus, mida oli tarvis, et hoida vange surnuks nälgimast ja tööl. Monowitzi dieedi põhiosa oli vesine supp, mida vangid selle kummise järelmaitse tõttu mõnitavalt „Bunaks" kutsusid. Keskmine sunnitööline pidi hakkama saama mitte rohkem kui 1200 kaloriga päevas, kaotades kaalus keskeltläbi neli kilo nädalas, kuni temast jäi järele vaid luu ja nahk.[14]

Firma memod näitavad, et Farbeni ametnike meelest sai iga karmi töö tõttu surnud vangi kerge vaevaga asendada uutega, kes saabusid järgmise rongiga. USA juhtiv Teise maailmasõja järgne sõjakuritegude prokurör Benjamin Ferencz märkis et „juutide koonduslaagrite vangid olid vähem väärt kui orjad. Orjapidajad hoolitsevad oma inimtööjõu eest ja püüavad seda säilitada; natside plaan ja eesmärk oli juudid ära kulutada ning siis ära põletada."[15]

Farben seisis silmitsi probleemiga, et SS saatis enamiku saabuvaid vange otse gaasikambritesse. Firmajuhid nurisesid näiteks,

et ühel juhul tapeti saabunud 5022-st juudist kohe 4092. Pärast ametlikku kaebust andis SS harvaesinevalt järele, lubades osad rongid tühjaks laadida I.G. Auschwitzi lähedal, keskendudes sobivate tööliste leidmisele. Esimeses rongis, mis Monowitzi lähedal tühjaks laaditi, pääsesid 4087-st vangist pooled gaasikambritest ja neist said orjatöölised. Sellegipoolest andsid Farbeni juhatajad märku oma pettumusest, et rong sisaldas „nii palju naisi ja lapsi, samuti ka vanu juute."[16]

Vaatamata erilistele takistustele pidasid tippjuhid Monowitzi mudeliks, mida järgida tulevaste projektide puhul. Juhatuse esimees Carl Krauch kirjutas 1943. aasta 27. juulil Himmlerile, et ta oli „eriti rahul", et sai vestluse käigus uue sünteetilise kummi tehase üle teada, et SS „jätkab meie sponsoreerimist ja toetamist… nagu nad Auschwitzis juba teinud on."

Lõpuks käis I.G. Auschwitzist läbi umbes 300 000 orjatöölist. Just seal töötasid noorte teismelistena Elie Wiesel ja Primo Levi (kes mõlemad jäid ellu ja kellest hiljem said tunnustatud kirjanikud, kes kirjeldasid seal kogetut). Levi kirjutas, et Farbeni tehas oli „hiiglaslik raua, betooni, muda ja suitsu rägastik… Selle pinnal ei kasva ühtegi rohuliblet ja pinnasesse on imbunud mürgised kivisöe ning petrooleumi jäägid ja ainsad elusolendid seal on masinad ning orjad – ja neist esimesed on rohkem elus kui teised."[18]

Umbes 25 000 neist sunnitöölistest otseses mõttes tapeti tööga, nende keskmine eluiga oli vaid kolm kuud.[19] Sõja lõpuks osutus aga Farbeni ambitsioonikas I.G. Auschwitzi projekt strateegiliseks läbikukkumiseks. Vaatamata Farbeni meeletule rahastusele ja uskumatult kõrgele inimelude hinnale, suutis tehas Hitleri täielikuks pettumuseks toota vaid väikese koguse sünteetilist kütust ja Buna kummi üldse mitte. Tehase igikestev pärand on vaid selle mõrvarlik roll „lõplikus lahenduses".

Tegu on haruldase pildiga sõjaeelsest ajast (u 1928), 21-aastasest Victor Capesiusest (vasakul), kui ta puhkab oma Rumeenia kodulinna Sighisoara avaliku basseini ääres koos Böhmide perekonnaga. Kaheksa-aastane Ella (Capesiuse kõrval) kutsus teda Apteekrionuks. Kuusteist aastat hiljem (1944. aasta mais) kogusid natsid Böhmid ja peaaegu 2000 nende naabrit kokku ja saatsid Auschwitzi. Surmalaagrisse jõudes olid pediaater Gisela Böhm (kõige parempoolsem) ja Ella jahmunud, kui tundsid laagri raudteejaamas ära Capesiuse kui ühe sealse SS-i ohvitseri. *(Asitõend Auschwitzi kohtuprotsessilt)*

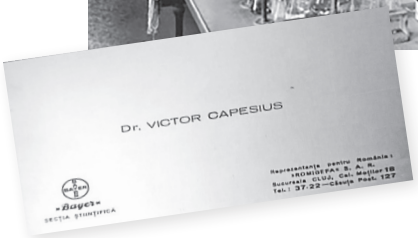
Dr. VICTOR CAPESIUS

Reprezentanţa pentru România:
ROMISTPAK S. A. R.
Bucureşti CLUJ, Str. Maţior 18
Tel.: 37.22—Cluj Post. 127

«Bayer»
SECŢIA ŞTIINŢIFICĂ

Enne 1943. aastal Relva-SS-iga liitumist töötas Capesius I.G. Farbeni Rumeenia farmaatsia allharu müügiesindajana. Frankfurtis asuv Farben oli maailma neljas suurim konglomeraat ja Hitleri ning Kolmanda Riigi lahutamatu partner. Paljud Capesiuse-taolised apteekrid soovisid töötada selle Bayeri kaubamärgi heaks. Ettevõtte teaduslaborid võisid hoobelda rekordilise nelja Nobeli preemia võitjaga keemias ning meditsiinis. Oma Farbeni/Bayeri töös reisis Capesius kõikjal Rumeenias ja paljud juutidest arstid, apteekrid ning tekstiilitootjad olid ta kliendid. *(Bundesarchiv ja tänu Hessischer Rundfunkile)*

Saksa politseinikud arreteerisid Capesiuse 4. detsembril 1959 tema apteegi ees Göppingenis. Teda hoiti vanglas ilma kautsjoni vastu vabastamata, kuni tema ja peaaegu kaks tosinat tema SS-i kolleegi Auschwitzist 1963. aasta 20. detsembril kohtu ette astusid. Süüdistatuna mõrvas ja meditsiiniliste eksperimentide läbiviimises, palkas Capesius kaks kõrgelt hinnatud advokaati. Hans Laternser (paremal) oli kaitsnud Nürnbergi põhiprotsessil sõjaväe ülemjuhatust. Tema noorempartner Fritz Steinacker (paremal all) oli endine natsipartei liige, kes oli esindanud ka jooksus oleva SS-i arsti Josef Mengele perekonda. *(Schindlerfoto Oberursel)*

Igale kohtualusele määrati number, mis oli kirjas nende ette asetatud sildil. Selle mõte oli muuta tunnistajatele kergemaks selle inimese identifitseerimise, kelle kohta nad parasjagu ütlusi annavad. Capesius, number 18 (fotol vasakul), oli ainus kohtualune, kes kandis kohtusaalis tumedaid prille. *(Tänu Elan Steiberile)*

Protsess kestis 20 kuud ja hõlmas 359 tunnistajat 19 riigist. Ühe kõige emotsionaalsema tunnistuse andis Rumeenia arst Mauritius Berner. Enne sõda oli ta Capesiuselt ostnud Bayeri ravimeid. 1944. aasta mais küüditati Berner ja ta perekond Auschwitzi. Ta tundis Capesiuse perroonil ära ja anus teda asjatult, et too kaitseks ta perekonda. *(Tänu Hessischer Rundfunkile)*

Berner oli koos oma naise ja kolme tütrega, kellest kaks olid kaksikud. „Nad peavad lihtsalt oma rühma juurde tagasi minema," ütles Capesius Bernerile. „Ära nuta. Su naine ja lapsed lähevad lihtsalt pesema. Sa näed neid uuesti tunni pärast." Berner sai hiljem teada, et ta perekond gaasitati tunni jooksul pärast saabumist. *(Tänu Hessischer Rundfunkile)*

Capesius šokeeris paljusid kohtuvaatlejaid, olles ainus kohtualune, kes sageli naeratas või naeris, isegi tema vastu antud kõige hävitavamate tunnistuste ajal. Ta naeratas pidevalt teistele süüdistatavatele ja kohtusaali tulnud perele ning sõpradele. Protsessi lõpupoole püüdis ta oma kummalist käitumist selgitada, väites, et „naeratamine oli alateadlik". *(Tänu Hessischer Rundfunkile)*